

С.С.ГОГОЦЬКИЙ – ФІЛОСОФ З МІСТА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

У статті реконструюються віхи життя та творчості представника Київської духовної академії другої половини ХІХ – початку ХХ століття Гогоцького Сильвестра Сильвестровича – видатного вітчизняного філософа.

Ключові слова: розвиток, історія, історіографія, освіта, педагогіка, принцип історизму, пізнання.

У січні 2013 року, виповнилося 200 років з дня народження філософа-ідеаліста, історика, лірика, педагога та психолога Сильвестра Гогоцького (1813-1889 рр.). Народився в місті Кам'янець-Подільський, у сім'ї кафедрального протоієрея Гогоцького Сильвестра Григоровича, вихованця і колишнього викладача Київської Академії, вчителя, а згодом професора Польської семінарії.

Маючи за плечима великий педагогічний досвід і різнобічні знання – за роки вчителювання Сильвестру Григоровичу доводилось викладати політику, риторiku, словесність, єврейську та німецьку мови, математику, історію, географію, – він особисто опікувався освітою сина. Саме батько Сильвестра відіграв особливу роль у його духовному становленні, розвиваючи у сина рано виявлені розумові здібності, водночас виховував у ньому православного християнина і завжди намагався привернути увагу сина до мистецької сфери (малював та грав на скрипці).

Завдяки ґрунтовній батьківській підготовці, майбутній філософ розпочав навчання у Кам'янець-Подільському духовному училищі одразу з другого класу. С.Гогоцький виявляв блискучі успіхи у навчанні. Згодом, у 1827 році вступив до Кам'янець-Подільської духовної семінарії. В результаті гарного навчання, був визнаний, як один з чотирьох найкращих випускників семінарії і направлений до Петербурзької духовної академії. Однак, у зв'язку з мінливим петербурзьким кліматом, Гогоцький просить направити його у Київську духовну академію. Прохання Сильвестра було враховано і, з 1833 по 1837 роки він навчався в академії, де залишився після закінчення викладати польську мову. С.Гогоцький завжди був взірцем професіоналізму.

Філософські студії Гогоцького-студента припадають на період кардинальної перебудови у викладанні філософії в Київській духовній академії. В 1837 році, як кращий студент свого випуску, Сильвестр мав усі підстави залишитися на вакантній викладацькій посаді в Київській духовній академії. Беручи до уваги той факт, що предмет викладання при цьому не обирали, а визначали виробничою необхідністю, Гогоцький розпочав свою викладацьку кар'єру з викладання іноземних мов (з вересня 1837 року – вчитель польської мови). Промайнуло п'ять років, за цей час до польської мови встигла приєднатися німецька мова, трохи згодом, залишилася тільки

німецька – опікуватися її викладанням Гогоцький змушений був до лютого 1844 року, навіть тоді, коли перебував на посаді бакалавра філософських наук, яку обійняв у жовтні 1842 року¹. З'явилась можливість зосередитись на улюбленому предметі – історії філософії, однак починаючи з 1840-х років духовно-академічна діяльність поступово втрачає для Сильвестра Сильвестровича свою привабливість і в 1842 році він звільняється від «духовного звання» і починає торувати шлях до університетської кафедри.

Серед його робіт значна частка припадає на праці з психології та педагогіки, але вершиною філософської діяльності Гогоцького стало написання «Філософського лексикону», який був першою філософською енциклопедією в Російській імперії і котрого теж не обминула безжалісна критика з боку М. Чернишевського, Д. Писарева та М. Антоновича. І хоча Гогоцький вдало поєднував у своєму житті творчу діяльність науковця з педагогічною діяльністю, але його не обминули колізії лихого долі і як науковця, і як викладача. У лихолітньому 1850 р., коли були закриті кафедри філософії у всіх світських навчальних закладах Російської імперії, С. Гогоцький майже після десятирічних бідунів (бюрократичних перепон, складання усних та письмових іспитів з усіх філософських дисциплін) захистив латиною магістерську та докторську дисертації і отримав ступінь доктора філософії. Але з вищезгаданих обставин, тобто заборони викладання філософії, Гогоцький наступні двадцять років обіймав в університеті кафедру педагогіки і читав тільки педагогіку спочатку в педагогічному інституті казеннокоштных студентів, а після їх скасування – на педагогічних курсах при університеті.

На 1862 р. припадає його трьохмісячне закордонне відрядження, більшу частину якого він провів у Берліні, Дрездені, Кракові, Львові. В Берліні він акцентував увагу на вивченні сучасного на той час етапу педагогіки, налагодивши контакти з відомими вченими, зокрема професором філософії Мішле, знаменитим педагогом Дістервегом. Відвідав декілька навчальних закладів: жіноче Єлисаветинське училище, лекції з філософії у Фрідріхівській гімназії. У Дрездені вчений оглянув місцеву гімназію, запозичив досвід навчальної роботи в окружному училищі, відвідав один з жіночих пансіонів, педагогічну семінарію і навчально-виховний заклад для глухонімих. У Кракові С. Гогоцький звернув увагу на організацію університету. У Львові спілкувався з галицько-руськими вченими, познайомився з роботою місцевого університету, російською духовною семінарією.

Запозичений досвід освітянської діяльності європейських педагогів та роботи навчальних закладів Заходу С. Гогоцький широко використовував у своїй власній роботі по організації і становленню жіночої освіти у Києві. Як відомо, у Києві на той час існувало два вищих навчальних заклади – Київська духовна академія та Університет Св. Володимира, де навчались студенти тільки чоловічої статі. С. Гогоцький же (разом із своєю дружиною Євдокією Гогоцькою, яка, до речі, була засновницею однією з перших недільних шкіл у Києві восени 1859 р.) ініціював становлення саме жіночої педагогічної освіти серед середніх верств населення Києва,

бо для дворянського прошарку був створений ще у 1838 р. закритий Інститут шляхетних дівчат. С. Гогоцький по праву вважається фундатором Вищих жіночих курсів у Києві, які були відкриті в 1878 р. і спочатку розміщувались на розі Бібіковського бульвару та Тимофіївської вулиці. У 1878-1880 рр. С. Гогоцький був головою педагогічної ради цих курсів і протягом всього часу їх існування викладав там педагогіку та психологію. Крім того, вчений викладав педагогіку і в училищі графині Левашової (1854-1860 рр.) та деякий час в Київському інституті шляхетних дівчат, а також безкоштовно викладав педагогіку у київській духовній семінарії (з метою сприяння педагогічній освіті пастирів церкви).

Щодо Вищих педагогічних курсів, то вони вважались приватним навчальним закладом, який не отримував від держави субсидій, а існував на кошти приватних пожертвувань та платні за навчання (курсисти платили 50 крб. за навчальний рік). Курси, за повною аналогією з університетською структурою, мали два відділення: історико-філологічне та фізико-математичне. На історико-філологічному відділенні вивчались наступні предмети: педагогіка, російська словесність, російська мова, російська історія, історія загальної літератури, всесвітня історія та одна із мов за вибором курсистки (латина, німецька, французька). А на фізико-математичному відділенні вивчались: математика (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія), фізика, хімія, космографія та одна з нових мов. Викладали на курсах професори університету та Київської духовної академії. Програми лекцій майже не відрізнялись від університетських. У 1889 р. Вищі жіночі курси по всій Російській імперії були закриті, і тепер дівчата із середнім прибутком вимушені були отримувати вищу освіту за кордоном.

Зупинимося на «Філософському лексиконі», який справедливо сьогодні оцінюється як перший вітчизняний досвід створення філософської енциклопедії. Свої погляди на предмет, метод і завдання історії філософії як науки Гогоцький формував під впливом історико-філософської концепції Гегеля. Історію філософії С.Гогоцький розуміє як науку філософську та моральну². Наслідуючи Гегеля, Сильвестр Сильвестрович найважливішими поняттями, що визначають «ідею історії філософії», вважає поняття філософії і поняття розвитку. Саме в стані постійного розвитку, на думку Гогоцького, постійно перебуває філософія. Під розвитком філософ розумів поступове здійснення або перехід в явище будь-якої можливості, що передре розвитку. Вона не може бути поясненою на основі лише причинного зв'язку речей, оскільки пропонує і мету, яка внутрішньо властива істотам, які розвиваються, і править її проявами. Цьому розвитку, як стверджував С.Гогоцький, притаманні не лише зміна і не просто перебування серед того, що змінюється, а й послідовність, поступовість змін, спрямованість і здійснення певного родового життя, властивого системам, що розвиваються.

На думку українського мислителя, філософія є і наукою, і водночас формою свідомості. Питання, що складають предмет філософії, підкрес-

лює він, виникають з першим виблиском свідомого ставлення людини до предметного світу. В цьому сенсі філософія є «самою діяльністю думки і пізнання»³, що отримує свій зміст у зіткненні свідомого начала з протилежним йому предметним світом. З часом, коли свідомість розвивається викристалізуються ті питання, які складають науку філософії, насамперед це питання: що таке світ, що таке людина, у чому полягає мета і смисл їхнього буття⁴. Ці питання, як наголошує Гогоцький, складали в усі часи предмет філософії як науки, що вивчає «загальні начала знання, загальні взаємини свідомого (або морального) й фізичного життя і смисли їхнього зв'язку та розбіжності»⁵.

З поняттям «розвитку» у філософії Гогоцького в тісному взаємозв'язку перебуває поняття «історія», яку вчений розглядає як досягнення морального світу, що завершує розвиток світу фізичного, і зі своєї вершини, своїм цвітом і плодом дає сенс і дух безмежній масі фізичної природи. «В історичному житті, – стверджує Гогоцький, – кожне покоління здійснює свою справу в даному йому запасі сил, незалежно від його бачення і свавілля, і однак водночас кожне покоління використовує свідомі зусилля до самоосвіти й самовдосконалення. Це показує, що в історії зчеплення історичних явищ узгоджує причинний хід речей з ходом їх доцільності і планоподібності, тобто в історії повторюється у широких розмірах теж саме, що у розвитку кожної людини – перехід від даного і пасивного стану моральних сил до самосвідомості і самодіяльності»⁶. Такі думки підводять Сильвестра Гогоцького до висновку, що історія філософії відображає в собі і дає значно більше, ніж інша історія людського життя, а саме: суттєву властивість розвитку, яка властива духом. В історії філософії має відбиватись не просто послідовність її напрямків, а й послідовність розвитку певної системи знання і самосвідомості, де рухаючись вперед, історія філософії йде безперервно і вглибину, своїм прагненням до кінця вона звертається до свого початку. При цьому, як зазначає філософ, історія філософії аж ніяк не зводиться до помилок і гіпотез, хоча і вони вносять певні моменти у зміст розвитку філософської думки.

Поняттям розвитку, властивого філософії як вищого вияву свідомості, С.Гогоцький, слідом за Гегелем, пояснює різноманітність і мінливість філософських учень та поглядів, які всупереч пересічному переглядові, не лише не применшують значення філософії, а й є необхідною умовою її існування. Висновок, який робить Гогоцький, полягає в наступному: «історія філософії повинна висловлювати в собі... суттєву властиву розвитку, що характеризує внутрішнє життя свідомої істоти. На підставі ідеї розвитку, властивого духу, в історії філософії має знаходити вияв не тільки послідовність її напрямків, а й поступовий розвиток певної системи знання та самопізнання. Просуваючись безперервно удалеч і вперед, історія філософії йде безперервно і вглиб; своїм прагненням до кінця вона, власне, повертається до свого начала»⁷.

Увагу українського мислителя привертає також проблема співвідношення філософії і моралі. На його думку, вони обидві мають спільні точки

дотику в тому відношенні, що, як і в філософії, розглядаються явища фізичної природи і природи моральної не самі по собі, а як явища в їх причинному зв'язку, так і в релігії світ явищ постає предметом уваги не сам по собі, а у відношенні до своєї вищої причини і останньої мети. Однак форма релігійних творів не збігається з формами філософії. В релігійних творах більше переважають почуття і уявлення, пристосовані до загального розуміння, тоді як філософські твори викладено у формі абстрактних понять. Там панують безпосередні звеличення думки до першого начала будь-якої істоти, а тут – постійний процес умовисновків. Релігійні твори утверджуються в основному, як зазначає мислитель, на вірі та одкровенні, що є опорою для життя самого розуму, тоді як філософські твори цілком і повністю присвячуються дослідженню і пошукам основ зовнішнього переконання в самій натурі душевного життя і законах мислення. Загалом як мислитель релігійного складу С.Гогоцький все-таки обстоє концепцію двох істин своєрідним чином, утверджуючи також своєрідність філософії.

У творчому доробку філософа зустрічаємо свідчення не лише глибокого усвідомлення зв'язку філософії з культурою, а й відповідний рух у напрямку реалізації тих потенцій, що містили в собі гегелівські вказівки на роль філософії як духовної квінтенції своєї доби. У філософії, наголошує Сильвестр Сильвестрович, лежить «ключ до зосередженого розуміння, як саме певний час осмислює для себе всю сукупність довколишніх явищ; вона ж почасти є засобом і для оцінки самого достоїнства кожного напрямку культури»⁸, а надто освіти. Далі Гогоцький зауважує на тому, що історики філософії, не приділяючи належної уваги внутрішньому зв'язку філософії і освіти, втрачають життєвість оригіналу в історико-філософській літературі. З під пера філософа з'являється праця «Філософія XVII-XVIII століть у порівнянні з філософією XIX століття й відношення тієї та іншої до освіти», яку він пише на зламі 70-80-х років за матеріалами лекційних курсів, що читав свого часу в Університеті Св. Володимира. Серед теоретичних проблем історико-філософської науки, Гогоцький торкається також і проблеми періодизації історії філософії, де виділяє два періоди – давній (від іонійської школи до неоплатоніків) і новий (від Френсіса Бекона та Рене Декарта до новітнього німецького ідеалізму). Критерієм для виділення цих двох періодів для нього були питання про відношення мислення до буття. «Давня філософія поступово розширює питання, що стосується філософського знання і його предмета; втім, і філософське знання, і його предмет вона розглядає як дещо окреме від нас, поза зв'язком із нашою свідомістю і самосвідомістю. Упродовж усього свого історичного розвитку вона ще не ставить у підвалину своїх побудов питання про відношення знання до самопізнання, про відношення моральної природи до супротивного їй речовинного світу, і в неоплатонізмі завершується крайнім відмежуванням та протиставленням ідеального світові речовинному, що значно вплинуло й на спрямованість практичного життя. Філософія нових часів прямо починає свій розвиток з виробленого попередніми часами роз-

поділу; вона запитує про відношення мислячого начала з його внутрішнім змістом до буття або до світу явищ»⁹.

Сильвестр Гогоцький був першим з вітчизняних істориків філософії, хто не лише помітив, що історія філософії має свою історію, а й виділив історіографію історії філософії як необхідну складову історико-філософської науки. На думку мислителя, історія історії філософії, як сума досвідів системного обрисів історії філософії, бере початок лише в середині XVIII століття. Безперечно філософ бере до уваги і попередні досвіди, відомі ще з античних часів, утім, відносить їх до підготовчого етапу щодо систематичних викладів історії філософії. В «історії історії філософії» С.Гогоцький виділяє два періоди. Характерною ознакою першого періоду в розвитку історіографії історії філософії Гогоцький справедливо вважає, по-перше, відсутність засад для визначення в історичній послідовності філософських вчень логічного зв'язку і, по-друге, обмеження виявленням лише «генетичного походження одного вчення від іншого, причому, попервах у групах етнографічних»¹⁰. Серед авторів найзначніших праць даного періоду мислитель відзначає Т.Стенлі, І.Бруккера, Д.Тідемана, В.Теннемана. Ось як оцінює український філософ працю І.Бруккера «Критична історія філософії», за якою, до речі, навчався в семінарські роки: «Праця його вирізняється значною повнотою матеріалу й достатньою точністю в буквальному тлумаченні філософських вчень. Утім, їй вкрай бракує зображення внутрішнього зв'язку між філософськими школами й ученнями. Крім того, у Бруккера часто зустрічається поверхове й навіть помилкове розуміння смислу вчень, спричинене почасти відсутністю певної ідеї філософії, почасти недостатньою розробкою матеріалу історії філософії за тих часів. Брак певної ідеї філософії приводить Бруккера до того, що він знаходить історію філософії навіть у допотопному світі, у варварів і в Гомера... Зрозуміло, що Бруккер змішує історію філософії з філософією релігії і міфології. Це змішування спричиняє в нього похибки в оцінці значення й розвитку філософських вчень, а брак ідеї історичного розвитку історії філософії – поділ історії філософії на періоди, запозичений з політичної історії і такий, що не має внутрішнього відношення до історії філософії. Втім, попри всі свої вади, бруккерова історія філософії була свого часу дуже важливим твором»¹¹. Як найзначніший історико-філософський досвід першого періоду історик філософії оцінює одинадцятитомну працю В.Г. Теннемана «Історія філософії».

Другий період в історії філософії розпочинається, на думку Гогоцького, історико-філософською концепцією Гегеля, який дав історико-філософській науці нове спрямування. Перш за все український мислитель зауважує на тому, що погляд Гегеля на історію філософії суттєво відрізняється від попередніх. Адже, в попередніх дослідженнях історії філософії розглядали тільки генетичний чи історичний зв'язок між філософськими школами та вченнями, давали загальні нариси кожному періоду й критично оцінювали філософські вчення; натомість Гегель у спадкоємному історичному русі філософських вчень знаходить вираз тієї ж послідовнос-

ті, що властива розвиткові самої ідеї філософії. Одним з найважливіших достоїнств історико-філософської концепції Гегеля Гогоцький справедливо вважає прагнення німецького мислителя до з'ясування смислу і значення кожного з начал і напрямків у розвитку філософії. Справедливо пов'язуючи з історико-філософською творчістю Гегеля своєрідну віху в становленні історії філософії як науки, Сильвестр Сильвестрович розглядає її як своєрідну точку опертя для подальшого розвитку теорії та методології історії філософії. Саме такою точкою опертя була гегелівська історико-філософська концепція для самого С.Гогоцького, чиї роздуми над теоретичними й методологічними проблемами історико-філософської науки значною мірою нав'язані Гегелем і є результатом глибокого осмислення принципу історизму як керівного в історико-філософському пізнанні.

Глибока продуманість теоретичних і методологічних питань історико-філософського знання, усвідомлення значущості історії філософії як спеціальної дисципліни, послідовні спроби її розбудови, що вирізняють С.Гогоцького на тлі вітчизняної філософської думки середини XIX століття, засвідчують, як бачимо, не лише визначну роль київського професора у становленні історико-філософської науки на теренах Російської імперії, а й переконують у наявності в київській академічній філософії потужної історико-філософської традиції, осмислення якої містить значний потенціал для розвитку сучасної української історико-філософської науки.

Своє майже п'ятдесятирічне педагогічне і наукове служіння Сильвестр Гогоцький завершив 1886 року – продовжити його, на жаль, не дали невиліковна хвороба і цілковита втрата зору. В останні роки з весни до осені старий професор жив із родиною у придбаній колись садибі у селищі Некрашах під Києвом. Саме тут восени 1887 року він отримав зворушливу звістку про одностайне його обрання почесним членом Київської духовної академії. І саме тут 29 червня 1889 року скінчився його земний шлях. Поховали Сильвестра Гогоцького на території Києво-Видубицького Свято-Михайлівського монастиря. Сьогодні його могилу годі й шукати...

Примітки

1. Формулярний список о службе ординарного професора Университета Св. Владимира, статського совітника Сильвестра Гогоцького. – Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 33. – С. 322.
2. Гогоцкий С.С. Введение в историю философии. – К., 1871. – С. 1.
3. Философский лексикон. – Т. IV. – К., 1873. – С. 81.
4. Там само. – С. 81.
5. Гогоцкий С.С. Введение в историю философии. – С. 5.
6. Там само. – С. 36-37.
7. Там само. – С. 8.
8. Там само. – С. 32.
9. Там само. – С. 30-31.
10. Там само. – С. 57.
11. Там само. – С. 58.

Резюме

В статтє реконструированє вєхи жизни и творчества представителя Киевской духовной академии второй половины XIX – начала XX века Гогоцкого Сильвестра Сильвестровича – выдающегося отечественного философа.

Ключевые слова: развитие, история, историография, образование, педагогика, принцип историзма, познание, концепция.

Одержано 14 травня 2013 р.

УДК 94(477.43)''1919''

А.І. Машталір

ВІДЗНАЧЕННЯ РОКОВИН Т. ШЕВЧЕНКА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1919 р.)

У статті розглядаються заходи заплановані та проведені громадськістю Кам'янця-Подільського в різних установах та організаціях з приводу відзначення Шевченківських роковин.

Ключові слова: Т. Шевченко, шевченківське свято, Подільська губернска народна управа, періодична преса, кореспонденція, навчальні заклади.

На початку березня, впродовж багатьох років, відзначаємо роковини одного із символів українського національного відродження, відомого сина українського народу, «батька» української нації, невмирущого Кобзаря – Тараса Шевченка. Особливим, з приводу відзначення шевченківських роковин, став 1919 рік, коли в силу військово-політичної ситуації в Україні, у місто Кам'янець-Подільський прибуло багато українських громадсько-політичних діячів. Разом з кам'янчанами вони взяли активну участь в урочистостях, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка і тим самим визначили їх особливо високий інтелектуальний та ідейний рівень.

Запропонована проблема дотично порушувалася багатьма науковцями. Серед них варто зазначити роботи: М. Грушевського¹, П. Зайцева², І.Огієнка³, О. Завальнюка⁴, В. Лозового⁵, О. Комарницького⁶, Е. Мельника⁷ та інших дослідників, але окремо вона ще не була предметом наукового аналізу.

Метою дослідження є спроба висвітлити відзначення громадськістю Кам'янця-Подільського шевченківських роковин у 1919 році.

В українській культурі Т.Г. Шевченко фактично одностайно в усіх контекстах національно спрямованої думки характеризується як український поет і пророк, натхненний голос свого народу і духовний батько відродженої української нації⁸. Український народ у ході революції зумів повірити шевченковим заповітам. Національно свідомі діячі сприймали Т.Шевченка як носія одночасно патріотизму й гордості за свій народ, жалю до нього, людиною, що розкрила проблеми соціальної нерівності, прагнення народу до незалежності⁹.